

УДК 159.923.2:165.62

*А.В. Ільїна,
кандидат мистецтвознавства,
молодший науковий співробітник Інституту
філософії імені Г.С.Сковороди НАН України*

ОСОБЛИВОСТІ ТЕМАТИЗАЦІЇ ПРОБЛЕМИ ІДЕНТИЧНОСТІ В ТРАНСЦЕНДЕНТАЛЬНІЙ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ ТА В ДЕКОНСТРУКЦІЙНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Проблема ідентичності перебуває в центрі уваги сучасних гуманітарних досліджень. Її розгляд здійснюється в різних дисциплінарних контекстах і набуває різного ступеня узагальнення. На відміну від психологічного, соціологічного, соціокультурного, етнополітичного тощо ракурсів аналізу – де ідентичність природно розглядається в певних рамках, більш-менш окреслених фахово-методологічними параметрами відповідних дисциплін та практичними запитам досліджень – філософський погляд на проблему ідентичності передбачає більший обшир досліджуваних аспектів та сюжетів. Така широта горизонту має (принаймні потенційно) два виміри, або напрями: з одного боку, це може бути підсумкове узагальнення і філософський аналіз результатів окремих дисциплін; з іншого – претензія на первинну тематизацію проблеми (ідеї) ідентичності та створення концептуальної рамки для її подальших досліджень у царинах інших дискурсів.

Цей останній модус філософського узагальнення потребує ретельної *історико-філософської* проробки теми ідентичності, що тягне не лише залучення до дослідження широкого кола персоналій та шкіл, а й урахування різноманітних вимірів запитування про ідентичність. Не применшуючи значення трендових на сьогодні ракурсів погляду на ідентичність, що здебільшого стосуються екзистенційно-психологічних та соціо-політичних аспектів її виявлення і функціонування, рівно значущим видається звернення до теоретичних засновків проблеми. Такий підхід може виявитися корисним не лише для внутрішньо-філософських дослідницьких завдань, а й для різнодисциплінарних гуманітарних студій, присвячених ідентичності, оскільки він сприятиме проясненню смислових модусів терміна «ідентичність».

а отже, спонукатиме до більш строгого і свідомого вживання останнього. Адже, як відзначає І.Лисий: «У сучасній гуманітаристиці ідентичність оприявнює свою багатозначність і вживається дуже розпливчасто» [10, 75].

У традиції західноєвропейської філософської думки існує декілька способів власне теоретичної постановки проблеми ідентичності. Гранично узагальнюючи, можна виокремити такі напрями тематизації ідентичності: метафізичний, формально-логічний, екзистенційний, етико-психологічний, етико-соціальний. Звісно, в більшості випадків неможливо чітко розмежувати означені напрями філософської рефлексії проблеми ідентичності. Саме на перетині них нерідко й виникають найбільш перспективні і плідні в історико-філософському відношенні спроби її промислення. Однією з найбільш значущих таких спроб видається трансцендентально-феноменологічний дискурс ідентичності, розгляд якого в деконструкційній перспективі історико-філософського мислення і є метою даної розвідки.

Основними аспектами новизни даного дослідження є насамперед визначення специфіки тематизації поняття «ідентичність» у трансцендентальній філософії, а також ті аспекти авторського методологічного підходу, що надають необхідне дослідницьке тло для такої роботи: це спосіб історико-філософського окреслення трансцендентальної традиції (в рамках поступу якої і розглядається проблема ідентичності) – як представленої насамперед постатями Декарта, Канта, Гусерля і Деріда; теоретична редукція пов'язаних з ідентичністю сюжетів. Крім того, вагомим параметром новизни є виявлення взаємопов'язаності формально-теоретичної та екзистенційної царин проблематизації ідентичності на ґрунті деридианської філософії та виявлення тих трансцендентальних засновків, що створюють умови можливості для такого переплетення, або перекивання.

Перш ніж перейти до подальших міркувань, зазначимо, що, досліджуючи теоретичні засади проблеми ідентичності, з метою досягнення якомога більшої повноти у виборі матеріалу для дескрипції і аналізу, ми відмовимося від прийнятого в українській та російській традиції термінологічного подвоєння на «тотожність» та «ідентичність», уніфікуючи мову і в обох випадках вживаючи термін «ідентичність» та відповідний прикметник «ідентичне». Таким чином ми намагатимемося уникнути ризику редукції проблеми, або,

точніше, «відпадіння» від теми і проблеми ідентичності такої її важливої – метафізичної – складової (але лише складової), як проблема тотожності [30].

Сучасна філософія звертається до проблеми самоідентичності в той момент, коли відчуває кризу власних меж і засадничих позицій. Така ситуація знаходить відображення у поширеній метафорі «кінця» або «смерті» філософії. Не менш відомою в постмодерній гуманітаристиці є теза про «смерть суб'єкта». Остання виявляється релевантною темі ідентичності, як вона постає в сучасному дискурсі, зокрема – філософському, а саме: по-перше, так чи інакше стосується суб'єктних факторів; по-друге, артикулюється одразу в контексті власної кризи. Тож теза про «кризу ідентичності», яка на сьогодні вже отримала статус певного культурологічного кліше, в певному сенсі містить надлишок у визначенні, оскільки ідентичність одразу пов'язана з певною нестабільністю, межевою позицією. А вже про ідентичність не запитують, допоки її статус або взагалі її умови можливості не опиняються під загрозою.

Крім екзистенційних екстраполяцій, суттєва для ідентичності якість межовості може отримувати і суто теоретичні проєкції: у процесі дослідження ми розглянемо засадничу пов'язаність ідеї ідентичності (в її навіть суто теоретичних оприявненнях) з дискурсом відмінності, який за визначенням перебуває з проблемою межі в обох напрямках зв'язку.

На дисциплінарному рівні так звана криза ідентичності є зворотнім боком інтегративних процесів: у такому ключі говорять, наприклад, і про кризу філософії, дискурсивні межі якої стають дедалі менш чіткими. До того ж концепт ідентичності одразу й виступає полем збіжності різних дискурсів (філософського, психологічного, соціального, політичного тощо) – тобто саме здійснює інтегруючу функцію і в самому собі засвідчує власну проблематичність, котра не в останню чергу є наслідком названої інтегративності.

Тема суб'єктивності (зокрема, інтерсуб'єктивності), що може розглядатися в модусах як особистісності, так і свідомості, виступає спільним засновком для багатьох вимірів та ракурсів дослідження ідентичності. Проблематика суб'єктивності значною мірою звертає нашу увагу на трансцендентальну традицію. Теоретичні сюжети, пов'язані з темою ідентичності, вбудовуються у трансцендентальний

тренд дослідження умов можливості пізнання і мислення. Ідентичність, власне, виступає як найперша умова можливості мислення: і для його суб'єкта (самоідентичність), і для його об'єкта (який щонайменше має бути впізнаваним як стале і певне «дещо»), і в аспекті проблеми істини, або істинності (як ідентичність думки та її предмету).

Проблема ідентичності виявляється не просто неновою для філософської думки, а й такою, що входить до кола конститутивних для філософії питань, і зокрема, тих, що належать до логіко-раціонального дискурсу західноєвропейської метафізики.

Особлива значущість у контексті сучасних досліджень ідентичності *трансцендентального* (*трансцендентально-феноменологічного*) шляху впливає з інтенції трансцендентальної філософії до поєднання теоретичної і практичної царин, або принаймні до переходу від першої до другої, що не в останню чергу виявляється у способі проблематизації ідентичності й тягне низку питань (в тому числі нерозв'язних), які виявляються дотичними до сучасних пов'язаних з ідентичністю філософських запитів [31]. Зокрема, це питання щодо ролі, можливостей, меж і статусу трансцендентального суб'єкта, щодо його місця і функції в системі значень або смислів, які він створює і в які він завжди вже є зануреним. Такі розмисли ведуть від картезіанських сумніву й очевидності, через Кантові трансцендентальну дедукцію і вчення про схематизм, через гусерлівські ідею інтенційності та концепт трансцендентального *ego* до концепцій життєсвіту та трансцендентальної історії у філософії пізнього Е.Гусерля, концепції письма Ж.Деріда та ідеї зворотної інтенційності в концепції П.Манусакіса.

Крім того, саме трансцендентальна думка дає нам взірцевий приклад *критичного* дискурсу *суб'єктивності*. У такий спосіб трансцендентальна філософія виявляється релевантною сучасним проблемам, пов'язаним з питанням ідентичності. Адже такі проблеми, як вже зазначалося, обертаються навколо пов'язаних із суб'єктивністю сюжетів, а також передбачають ідею кризи у способах своєї постановки. Концепт кризи, в свою чергу, є безпосередньо пов'язаним з концептом критики [32].

Трансцендентальна традиція пропонує нам подвійне перекривання пов'язаних з ідентичністю сюжетних вимірів, які як нібито є окремими й самостійними теоретичними феноменами і на перший

погляд можуть навіть здаватися філософськими «омонімами».

Перше перекривання – це взаємоу залежнення проблем, що первинно видаються окремими і самостійними: проблем ідентичності суб'єкта (особистості) та ідентичності системи – теорії, концепції тощо (наприклад, такою є проблема ідентичності дискурсу європейської філософії, поставлена у філософії Деріда і багатьох філософів другої половини ХХ століття). У трансцендентальній традиції, від Декарта до Гусерля, ідентичність суб'єкта виступає гарантом ідентичності системи. Деріда, деконструюючи проблему ідентичності, вдається до пов'язання проблем самоідентичності філософської системи («логоцентризму») та культурно-національної ідентичності суб'єкта-особистості.

Друге перекривання поєднує початково відмінні тлумачення ідеї суб'єкта: функціонально зумовлене [33] і екзистенційно (особистісно) забарвлене. Тоді як Кантова Перша критика дає взірць першого підходу, Декарт, Гусерль і Деріда ніби «балансують» між двома тлумаченнями. Пізні ж феноменологи (наприклад, Ж.-Л.Марйон) тяжіють до другої позиції.

Для трансцендентально-феноменологічного дискурсу проблема ідентичності виявляється суттєвою тією мірою, якою вона є пов'язаною з ідеєю розрізнення (відмінності) [34], котра, в свою чергу, є одним з визначальних пунктів трансцендентального мислення [8, 130]. «Трансцендентальне було б відмінністю» [16, 171], відзначає Деріда у властиво трансцендентальному модусі *als ob* [35]. Певною мірою, у трансцендентально-феноменологічному дискурсі саме поняття ідентичності є передумовою, якщо не попередником, дерідианського концепту *differance*: для Гусерля ідентичність виступає переважно в ракурсі «ідентичності у множині» (за слухним спостереженням Р.Соколовскі [29]), сутнісну невідривність ідентичності від відмінності демонструє М.Гайдегер [23].

Трансцендентально-феноменологічне мислення про... , свідомість про... є принципово зумовленими Іншим, принаймні можливим Іншим. Така позиція імпліцитно входить у суперечність із феноменологічною ж настановою на відтворення (віднаходження, утримання) очевидності, прозорості, універсальності: адже будь-яка іншість не є до кінця вираховною і повністю доступною. Ця суперечність отримує умовне розв'язання – або, навпаки, гіперболізацію – в ідеї та

концепті ідентичності. Дерида у роботі «Голос і феномен» демонструє, що в рамках феноменологічного мислення ідентичність є фундаментально зумовленою дискурсом відмінності, оскільки виявляється через ідеальну (в сенсі – трансцендентальну) можливість повторення [17, 45, 55–56].

Насправді повторення завжди має елемент іншості щодо оригіналу (ця думка є певним лейтмотивом деридианської філософії). У такий спосіб виявляється одна з основних апорій, до яких спричиняє співвідношення принципів ідентичності та відмінності в трансцендентально-феноменологічному дискурсі. При цьому суттєвим є те, що дана апорія виявляється Дерида на ґрунті досліджуваної Гусерлем проблеми значення. В рамках феноменологічного підходу значення отримує фундаментальний статус (на відміну від Кантового трансценденталізму, який, керуючись ідеєю обґрунтування наукових істин, визначається радше проблематикою знання, ніж значення в широкому сенсі: про це див.: [28, xxix, 214]). Саме таку, значеннєво орієнтовану версію трансценденталізму гіперболічно підтримує у своїй «деконструкційній феноменології» Дерида. Царина значення виявляється тим полем, на якому конститутивні проблеми трансцендентального мислення оприявнюються і деконструюються – переходять у статус засадничих «нерозв'язностей», на яких, як демонструє деконструкційний аналіз, власне і ґрунтується філософське мислення, зокрема й особливо його трансцендентальний тип.

Наступна важлива апорія полягає в тому, що ідентичність є фундаментальною характеристикою трансцендентального суб'єкта, який є гарантом ідентичності системи, котра, в свою чергу, ґрунтується на принципі відмінності. Як бачимо, ця апорія базується на проблемах відношення двох порядків: крім відношення ідентичність–відмінність, вона також вводить до гри вищезгадуване трансцендентальне перекривання (як тематичне, так і методологічне) вимірів ідентичності суб'єкта й ідентичності системи, відношення між якими становить не менш значущий аспект трансцендентальної проблеми ідентичності.

Незважаючи на апоретичність, проблемне відношення між ідентичністю суб'єкта та принципом відмінності як засновком конституційованої даним суб'єктом (ідентичної) системи провокує до спроб розв'язання даної проблеми, відмінність способів якого якнайкраще виявляє відмінності філософських позицій авторів таких спроб.

Історико-філософська дескрипція та інтерпретація різних типів трансцендентальних «розв'язань» цієї апорії вимагає від нас попереднього теоретичного кроку, що полягатиме у віднаходженні принципу, в якому можна було б побачити джерело, або принаймні спільний знаменник більшості пов'язаних з ідентичністю трансцендентальних положень і проблем. Таким принципом видається розрізнення [36] двох вимірів значення ідентичності: (1) такого, що пов'язаний з логічним порядком [37] і керується дискурсом істинності, і (2) такого, що пов'язаний з екзистенційним порядком суб'єктної (само)ідентичності і керується дискурсом цінності. Вочевидь, первинно ідентичність першого типу відповідає за ідентичність системи та почасти відповідає функціонально зумовленому тлумаченню суб'єкта – як «місця» формування істини, значення, істинного значення; натомість ідентичність другого типу відповідає ідентичності суб'єкту та – в рамках вже суто суб'єктної царини – особистісно забарвленій (а не «функціональній») ідентичності. Але з огляду на названі вище трансцендентальні перекривання ця схема зазнає деконструкції. Крізь призму уведеної дистинкції спробуємо поглянути на трансцендентальні проекти, надані видатними представниками відповідної лінії філософського мислення [38].

У Декарта первинна «екзистенційна» ідентичність *ego* гарантує істинність світу (зокрема й ідентичність речей світу), що в купі з первинним положенням про самоідентичність гарантує ідентичність (істинність) його філософської системи [39].

У Канта в межах теоретичної частини його вчення [40] суб'єктна самоідентичність виявляється проблемою, оскільки її трансцендентальний (а отже, єдино значущий в рамках теорії пізнання) модус виявляється об'єктно орієнтованим і виявляється у синтезі *відмінностей*, що походять від об'єкта, як функція їх поєднання (трансцендентальна єдність апперцепції). Тож трансцендентальна суб'єктивність має суто функціональну (а не екзистенційно-особистісну) природу, натомість «єдність суб'єктивна реально є лише простим збиранням інтуїції, яке навіть у своїй мінімальній функції залежить зрештою від синтетичної здатності трансцендентальної апперцепції» [14, 103].

У Гусерля тематика ідентичності первинно розглядається також у контексті проблеми ідентичності об'єкту. Утім, умовами можливості досягнення останньої є «синтез ідентифікації», що рівною

мірою стосується суб'єктного і об'єктного полюсів. Такий синтез є свідомістю виповнення інтенції, коли за порожньою інтенцією слідує інтуїція [29, 28]. Порівняно з кантівською позицією, у Гусерлевій феноменології свідомості вага індивідуально-суб'єктного фактору суттєво зростає [41]. Крім того, синтез ідентифікації концептуалізується Гусерлем також і в суто суб'єктно орієнтованій площині, коли стосується темпоральної структури свідомості [42]. Йдеться про «синтез ідентифікації першого роду. Тобто синтез ідентифікації мого теперішнього і колишнього Я» [1, 70]. Саме свідомість часу Гусерль називає «первинним місцем конституювання єдності ідентичності взагалі» [24, 73].

Отже, в рамках Гусерлевого підходу ідентичність об'єкта передбачає як своє підґрунтя щонайменше (1) ідентичність *ego*-полюсу: *ego*-центру (Я) в когіто («я мислю»), що залишається феноменологічно ідентичним у множині актів *ego* [25, 224] (інакше не може йтися про валідність результатів роботи феноменологічної свідомості); (2) ідентичність інтенції та феномена; (3) ідентичність у синтезі порожньої та виповненої інтенцій; (4) ідентичність свідомості в часі.

У концепції пізнього Гусерля система, що є системою смислів або значень (інтерсуб'єктивний світ, життєсвіт), набуває квазі-екзистенційних ознак через свою смислову природу. Ця тенденція знаходить своє критичне продовження у філософії Деріда («світ» тексту). Відтак ідентичність системи виступає радше як ціннісна, а не істиннісна ідентичність [43]. При цьому істинність залишається для Гусерля (та зрештою і для Деріда) визначальною цінністю, на основі якої та задля пошуків якої власне і здійснюються трансцендентально-критичні запитування про ідентичність культурної системи, зокрема – філософської традиції.

У пізнього Гусерля остання з означених нами апорій (апорія, що виникає у співвідношенні ідентичності суб'єкта та ідентичності системи, і при цьому в трансцендентальному зіткненні принципів відмінності та ідентичності) імпліцитно розв'язується за допомогою зсуву центру ідентичності з трансцендентального суб'єкту на *життєсвіт*, що відтепер виступає гарантом ідентичності смислів в інтерсуб'єктивному просторі.

Так би мовити, «апоретичний потенціал» концепту та ідеї ідентичності впливає з проміжного положення, яке ідентичність займає

між тотожністю [44] та відмінністю (розрізненням) [45]. Як засвідчують численні дослідження, ідентичність є не іманентною збіжністю, але радше складним, необхідним, болісним і небездоганим поверненням від розрізненості до єдності. Деконструкційний аналіз виявляє апіорну проблематичність ідентичності, її нестійку рівновагу. Повернення до єдності є *перманентним* поверненням, методологічною умовою якого виступає низка (в засаді нескінченна) ітеративних актів.

Як вже зазначалося, саме узалежнення можливості ідентичності від можливості повторення розглядається Деріда як суттєва проблема феноменологічного мислення. Ідентичність ніби опиняється на межі двох опозицій: повторення/відмінності та тотожності/відмінності. При цьому виявляється, що повторення не спроможне привести до тотожності, й ідентичність виявляється завжди вже ураженою дискурсом відмінності. Адже, як демонструє концепція Деріда, повторення завжди знаходиться «на боці відмінності», оскільки в кожному своєму акті конститує мінімальне розрізнення. Вагомим поняттям у філософії Деріда є *ітерабельність* («*iter*», імовірно, походить від “*itara*”, “інший” на санскриті, і все подальше може бути прочитане як таке, що працює за логікою, яка пов’язує повторення з відмінністю» [20, 7]). Деріда говорить про «ітерабельні єдності», що вони є «віддільними від свого внутрішнього та зовнішнього контексту і також від самих себе, оскільки сама *ітерабельність*, що визначає їхню ідентичність, не дозволяє їм хоч коли бути самоідентичними єдностями» (Курсив мій. – А.І.) [20, 10]. «Ітеративність передбачає мінімальний залишок (так само як і мінімальну *ідеалізацію*) для того, щоб ідентичність тотожного була повторюваною та ідентифікованою у, через та навіть в силу своєї альтерації. Адже структура ітерації ... передбачає як ідентичність, так і відмінність» (Курсив мій. – А.І.) [19, 59].

Деріда стверджує, що ідентичність знаку як такого поза залежністю від акту й контексту його отримання (та відправлення), отже, за відсутності «будь-якого емпірично визначеного “суб’єкта”» (а це означає: чиста – тобто, трансцендентальна ідентичність) є зумовленою його – знаку – ітерабельністю [46] [20, 7–8]. Як і в «Голосі і феномені», Деріда тут розглядає повторення як умову можливості ідентичності в ситуації відсутності суб’єкту значення (ситуації, яка є універсальнішою за феноменологічну вимогу присутності, що

означає також – трансцендентальнішою); ітерабельність при цьому виступає як, так би мовити, «спільний корінь» ідентичності й відмінності. Цікаві паралелі простежуються з концепцією ідентичності у філософії Гусерля (критика якої і лежить в основі концепції роботи «Голос і феномен»). За Р.Соколовскі, у Гусерля «ідентичність базується на присутності і відсутності», які «обидві базуються на ідентичності» [29, 23]. Враховуючи те, що в концептуальній системі Деріда присутність є корелятом ідентичності-тотожності, а відсутність – відмінності, то гусерлівська ідентичність, за даного порівняння, виступає одразу і як причина деридианської критики (оскільки гусерлівська ідентичність відтак опиняється *понад* розрізненням тотожності-відмінності, передуючи останній), і як її спростування (адже ідентичність за Гусерлем, як і деридианська ітеративність, (1) включає в себе елемент відсутності, не обмежуючись присутністю та (2) вже передбачає *відмінність* між присутністю і відсутністю, а отже – між тотожністю і відмінністю).

Далі простежимо кантівські паралелі, що виникають в стосунку процитованого деридианського пасажу про зумовленість знака його ітерабельністю. Деріда говорить тут про відсутність саме *емпіричного* суб'єкта, а отже, не ставить питання про, і не ставить під питання суб'єкт *трансцендентальний*. Посилаючись на згадані вище проблеми, які виникають щодо визначення ідентичності трансцендентального суб'єкта в Кантовій концепції, чи не можемо ми побачити в деконструкційному принципі ітерабельності (як можливості очищення функціонування письма від *емпіричної* суб'єктивності) гіперболізацію Кантового підходу, атрибутом якого є *де факто* узалежнення ідентичності (трансцендентального) суб'єкта від системи відмінностей? Залишимо це питання відкритим. Зауважимо лише, що у Канта такі відмінності походять ззовні і належать, так би мовити, до прото-об'єктного полюсу [47]; відмінність у філософії Деріда також вводить екстеріорний вимір і пов'язана з ідеєю Іншого.

Отже, тематика ітерабельності загалом узгоджує деридианську постановку проблеми ідентичності з її трансцендентальними попередниками.

Деріда здійснює тематизацію ідентичності у вельми різних контекстах і царинах: мовній, соціально-політичній, теологічній, етичній тощо (при цьому проблема ідентичності знака виступає не

так специфічним сюжетом, як загальним методологічним підґрунтям, що уможлиблює всі окремі тематичні модули дослідження ідентичності). Утім, аналіз розмаїття пов'язаних з ідентичністю сюжетів деридианської думки дає можливість дійти певного узагальнення. У філософії Дериди проблематизація ідентичності здійснюється в трьох взаємопов'язаних вимірах.

Перший з них пов'язаний з проблемою, яку ми вище позначили як проблема ідентичності системи. Деконструкційна філософія ставить низку питань стосовно західної культури як специфічної системи мислення, взірцевим оприявленням якої виявляється філософський дискурс. Чи притаманна ідентичність західноєвропейській філософській традиції? Чи не являє собою логоцентристський спадок низку авторських ідей, штучно підведених під спільний знаменник згідно з власною ж настановою логоцентристської традиції на примат ідентичності? Чи може параметри ідентичності все ж існують, але вочевидь не ті, які традиційно вважаються за такі [48]? Цілком у трансценденталістському дусі, Дериди вдається до перекривання вимірів суб'єкту та системи. Як наслідок до філософії застосовуються екзистенційні питання, пов'язані з проблемою пошуків ідентичності. Так, на початку роботи «Насильство і метафізика», Дериди, запитуючи про межі філософії – філософії та історії, філософії та «не-філософії», звертається до метафоричних тем смерті та майбутнього як прийдешнього (*avenir*) [49], і визначає пов'язані з ними питання як такі, що «поставлені перед філософією» і «які вона не може розв'язати» [50]. Це питання на кшталт: «Чи померла філософія вчора, після Гегеля чи Маркса, Ніцше чи Гайдегера, ... чи вона завжди існує, усвідомлюючи свою спрямованість до смерті, ... чи по той бік цієї смерті чи цієї смертності філософії, а можливо навіть завдяки їм, думка могла б мати майбутнє ... саме майбутнє тоді мало б майбутнє» [6, 367].

Другий вимір стосується рефлексії власної філософської ідентичності Дериди і включає в себе два питання. Перше з них: якою мірою тексти Дериди є текстами філософії. Чимало дослідників небезпідставно наголошують на маргінальному положенні деридианських текстів, що балансують на межі філософії та літератури. Власні міркування Дериди надають ґрунт для таких зауваг, оскільки він свідомо працює «на межі» дискурсів як у методологічному плані (стилістично-жанрові експерименти), так і в тематичному

стосунку (аналіз літературних творів як сюжет для філософських текстів). Друге питання стосується «локального» самовизначення у філософській традиції: яку позицію займає деконструкційний філософ у стосунку до деконструйованого спадку? У текстах пізнього періоду Деріда зрештою експліцитно визначає себе як «квазі-трансценденталіста», або «ультра-трансценденталіста». Уважне читання його більш ранніх текстів у купі з уважним ставленням до феноменологічного старту деридианської думки дає можливість «заднім числом» віднайти трансцендентістську ідентичність вже в першому періоді філософії Деріда.

I, нарешті, третій вимір стосується проблеми власної національно-культурної ідентичності. Серед розмаїття ресурсів, задіяних для розкриття цього ракурсу тематизації ідентичності в деридианських текстах, зосередимося на двох факторах.

Перший стосується уведення низки концептів-метафор, що мають програмне значення для філософії Деріда в цілому, оскільки їхня дія поширюється за межі культурно-екзистенційної проблематики (на теренах якої ці метафори первинно виникають). Найважливішими серед них є метафоричні фігури Єврея та Марана, а також метафора «монолінгвізму іншого». Єврей для Деріда перш за все виступає метафорою розколотої ідентичності – засадничих іншості та вторинності, що однак не походять ззовні, а характеризують їхнього носія зсередини. Таким носієм, власне, виявляється маран. «Маран несе в собі секрет більший за нього самого, секрет, до якого він не має доступу» [22, 19]. Маран є «таємним» євреєм, «чия ідентичність є переплетеною з необізнаністю щодо цієї ідентичності» [26, 56]. Важливо звернути увагу на те, що Деріда пов'язує єврейськість з мовною проблематикою: «єврейська ситуація стає зразком ситуації поета, людини слова і письма» [15, 100]. Наступна метафора – «монолінгвізм іншого» – вже безпосередньо стосується царини мови як фактора ідентичності: національно-культурної, але також і філософської. Суть цієї метафори розкривається у фразі, що стала одним з афоризмів Деріда: «В мене є лише одна мова; вона не є моєю» [18, 13].

Другим важливим ресурсом деридианської тематизації ідентичності як культурного самовизначення є уведення до критеріїв власної самоідентифікації – на рівні з мовно-національним питанням – проблеми приналежності до європейської філософської традиції [51].

Більш за те, можна простежити декілька пунктів перекривання цих двох порядків критеріїв. Так, Дерида зазначає, що є європейцем, але не відчуває себе повністю таким [21, 114.]. У праці «Насильство і метафізика» наскрізно проходить тема європейської та єврейської ідентичностей. В епіграфі до цього тексту йдеться про «іудейське та еллінське» як «два полюси тяжіння», між якими рухається наш світ [6, 367]. Така метафорика апіорі викликає філософські конотації, адже еллінське начало – це, згідно з культурологічними архетипами, не в останню чергу начало філософське (тим більше у своєму протиставленні до іудейського як протиставлення «Афін і Єрусалиму»). Отже, стосовно питання ідентичності, бути європейцем для Дерида імпліцитно означає бути філософом. Крім того, його стосунок до логоцентризму як гіперболічного оприявлення культурно-мисленнєвої «європейськості» визначається не лише як критика, а й як любов: «я люблю мову, люблю логоцентризм» [12, 168]. Особливо важливим видається запроваджене тут пов'язання логоцентризму і мови. Обидва феномени є фундаментальними метафорами іншого: логоцентризм як «об'єкт» деконструкційої «критики»; мова як «єдина», яка при цьому «не є моєю».

Як вже відзначалося, мову можна розглядати як фактор культурно-національної та філософської ідентичності водночас. Згадане щойно перекривання цих двох ідентичнісних царин у деридианській думці відсилає нас до проблематики більш загального трансцендентального перекривання вимірів ідентичності системи та ідентичності суб'єкта. Так, екзистенційна проблема «монолінгвізму іншого» може бути екстрапольована на царину філософської системи. Наприклад, відомий текст-інтерв'ю Дерида має таку назву: «Чи є філософська мова?» («*Y a-t-il une langue philosophique?*») [52]. Таким чином, суто екзистенціалістські запитування про культурну ідентичність приводять Дерида до проблеми його ідентичності як філософа, натомість проблема ідентичності філософської системи розглядається в такий спосіб, що остання підлягає метафоричній «екзистенціалізації».

Отже, ми бачимо, наскільки цілісним постає дискурс ідентичності в деридианській філософії, і як ригористично, хоч і в специфічний спосіб, дотримується Дерида трансцендентальних засад у тематизації проблеми ідентичності.

Результати проведеного дослідження можуть бути узагальнені

у наступних висновках.

Повнота історико-філософського охоплення проблеми ідентичності уможлиблюється лише належною увагою до суто теоретичних аспектів її постановки в різних філософських традиціях. Особлива актуальність звернення до трансцендентально-феноменологічного дискурсу ідентичності пов'язана щонайменше з двома моментами. По-перше, наявність у трансцендентальній традиції нерозривного зв'язку між теоретичною та практичною ланками філософського мислення дає можливість здійснити (а для інтерпретаторів – прослідкувати) обопільний зв'язок між теоретичними питаннями, пов'язаними з проблемою ідентичності, та практичними вимогами тематизації останньої, які висуває культурне сьогодення. По-друге, саме в рамках трансцендентального мислення відбувається рефлексія ідентичності в аспекті її залученості до дискурсу *відмінності*, панівний статус котрого є визначальною ознакою типу мислення, притаманного філософській сучасності. Філософія Деріда, яка розглядається як гіперболічне оприявлення трансцендентально-феноменологічних засад філософування, підсумовує обидва зазначених аспекти. З одного боку, вона надає один з найбільш теоретично значущих варіантів концептуалізації принципу відмінності як фундаментального фактору філософського мислення, конституювання котрого відбувається в тому числі завдяки критичній рецепції проблеми ідентичності, як вона була поставлена у трансцендентальних концепціях Декарта, Канта і Гусерля. З іншого боку, на теренах філософії деконструкції відбувається взаємопроникнення теоретичного і практичного вимірів філософської проблематизації питання ідентичності. Також у рамках філософії Деріда відбувається виявлення і критичне осмислення апорій, до яких спричиняє трансцендентальний дискурс ідентичності.

Таким чином, філософія Деріда на засадах концепції *differance* як гіперболічного «продукту» потужної філософської традиції – трансцендентально-феноменологічного дискурсу – демонструє приклад теоретико-практичного узагальнення проблеми ідентичності. Такий дослідницький досвід може послужити стартом і дороговказом для подальшої історико-філософської праці в напрямку дескриптивного аналізу та критичного переосмислення традиційного потенціалу проблеми ідентичності в горизонті сучасних філософсько-культурологічних запитів.

ЛІТЕРАТУРА ТА ПРИМІТКИ

1. *Борисов Е.* Проблема интерсубъективности в феноменологии Гуссерля // Логос. – № 1(11). – 1999. – С. 65–83.
2. *Быстрицкий Е.* Трансцендентальная аргументация и культурная идентичность // Доклад на Международном научном форуме ученых-гуманитариев стран Содружества Независимых Государств и Латинской Америки «Глобализация. Культура. Человек». Буэнос-Айрес, 23–26 августа 2011 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bystrytsky.org/casa11.htm> (28.08.17). – Назва з екрану.
3. *Гуссерль Э.* Картезианские медитации. – М. : Академический проект, 2010. – 229 с.
4. *Гуссерль Э.* Кризис европейских наук и трансцендентальная феноменология. – СПб. : Владимир Даль, 2004. – 399 с.
5. *Декомб В.* Клопоти з ідентичністю. – К. : Стилос, 2015. – 281 с.
6. *Деррида Ж.* Насилие и метафизика // Левинас Э. Избранное. Тотальность и Бесконечное. – М. ; СПб. : Университетская книга, 2000. – С. 367–403.
7. История философии. Энциклопедия [ред. Грицанов А.]. – Мн. : Интерпресервис ; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
8. *Ільїна А.* Деконструкційний поворот в трансцендентальному мисленні // Sententiae. – Вип. XXXIII, 2015. – № 2. – С. 125–148.
9. *Кант И.* Критика чистого разума. – М. : Мысль, 1994. – 592 с.
10. *Лисий І.* Концепт національної ідентичності в дослідженнях культури // Мандрівець. – 2012. – № 4. – С. 74–78.
11. *Малахов В.* Неудобства с ідентичністю // Вопросы философии. – 1998. – № 2. – С. 43–54.
12. Философия и литература. Беседа с Жаком Деррида // Жак Деррида в Москве. – М. : РИК «Культура», 1993. – С. 68–83.
13. *Cassirer, E.* The Philosophy of Symbolic Forms. Volume 1: Language. New Haven and London: Yale University Press, 1955. – 328 p.
14. *Dekens O.* Le minimum subjectif: de Kant à Dieter Henrich // De Kant à la phénoménologie. – Toulouse : Presses universitaires du Mirail, 2003. – P. 99–122.
15. *Derrida J.* Edmond Jabès et la question du livre // Derrida J. L'Écriture et la Différence. – Paris : Seuil, 1967. – P. 99–116.
16. *Derrida J.* Introduction à l'Origine de la Géométrie de Husserl // Husserl E. l'Origine de la Géométrie. – Paris : PUF, 1962. – P. 3–172.
17. *Derrida J.* La voix et le phénomène: introduction au problème du signe dans la phénoménologie de Husserl. – Paris : Presses universitaires de France, 1967. – 117 p.
18. *Derrida J.* Le monolinguisme de l'autre, ou La prothèse d'origine. – Paris : Galilée, 1996. – 136 p.

19. *Derrida, J. Limited Inc abc ...* // Derrida J. Limited Inc. Evanston : Northwestern University Press, 1988. – P.29–110.
20. *Derrida, J. Signature, Event, Context* // Derrida, J. Limited Inc. Evanston : Northwestern University Press, 1988. – P. 1–24.
21. *Derrida, J., Caputo, J.D. Deconstruction in a Nutshell. A Conversation with Jacques Derrida.* – New-York : Fordham University Press, 1997. – 215 p.
22. *Derrida J., Fathy S. Tourner les mots. Au bord d'un film.* – Paris : Galilée, 2000. – 176 p.
23. *Heidegger, M. Identity and Difference.* – New York, Evanston, London : Harper & Row, Publishers, 1969. – 76 p.
24. *Husserl, E. Experience and judgment: investigations in a genealogy of logic.* – London : Routledge and Kegan Paul, 1973. – 443 p.
25. *Husserl, E. The Amsterdam lectures* // Husserl, E., Sheehan, T. Psychological and transcendental phenomenology and the confrontation with Heidegger (1927–1931). Dordrecht: Springer-Science+Business Media B.V., 1997. – P. 199–257.
26. *Kleinberg, E. Not Yet Marrano: Levinas, Derrida and the Ontology of Being Jewish* // *The Trace of God: Derrida and Religion.* – New York: Fordham University Press, 2014. – P. 39–58.
27. *Man, P. de. Criticism and Crisis* // *Blindness and Insight: Essays in the Rhetoric of Contemporary Criticism.* – New-York: Oxford University Press, 1971. – C. 3–19.
28. *Mohanty, J.-N. The possibility of transcendental philosophy.* – Dordrecht: Nijhoff, 1985. – 249 p.
29. *Sokolowski, R. Husserlian Meditations.* – Evanston: Northwestern University Press. – 297 p.
30. У російській та українській термінологічній системі філософських перекладів часто-густо стикаємося з таким відтворенням латинського терміна *identitas* (та його німецьких і французьких відповідників), як «тотожність». Детально про цю ситуацію йдеться у статті В.Малахова [11]. Оскільки термін «тотожність» має відмінну від «ідентичності» семантику, слухним видається повернення вихідного терміна у перекладі таких понять, як, наприклад, *identische Pol* Гусерля, *Identitätsphilosophie* Шелінга або *Identität* Гайдегера (наприклад, у роботі «Identität und Differenz») і т.п.
31. Дуже цікавий варіант розгляду проблеми ідентичності крізь трансцендентальну оптику пропонує Є.Бистрицький [2].
32. Про взаємозв'язок критики і кризи – щоправда в дещо специфічному контексті і в прив'язці до критики літературної – говорить відомий літературознавець і філософ Поль де Ман: «Поняття кризи і критики є дуже тісно пов'язаними, такою мірою, що можна стверджувати, що будь-яка істинна критика відбувається у формі кризи» [27, 8]. До того ж його

- розуміння критики є доволі близьким до трансценденталістського розуміння цього поняття.
33. Уточнімо, що термін «функціональне» тут вживається в сенсі, яким наділяє його трансцендентальна традиція. За Е.Касирером, «фундаментальною функцією критичного мислення (а отже, трансцендентального мислення. – *A.I.*) є принцип примату функції над об'єктом» [13, 79]. Кант розуміє під функцією «єдність діяльності, що підводить різні уявлення під одне загальне уявлення» [9, 80]. «Мислення, взяте саме по собі, є лише логічною функцією», – зазначає Кант, кваліфікуючи при цьому тезу «я мислю» («я існую, оскільки мислю») як емпіричне положення [9, 254–255].
 34. Так, серед множини наведених В.Декомбом в роботі «Клопоти з ідентичністю» визначень останньої оберемо для прикладу два принципово відмінні модуси ужитку терміну: (1) ідентичність позначає «Те, завдяки чому дві або декілька речей є тільки одною й тією самою річчю» (визначення, процитоване Декомбом зі «Словника французької академії») [5, 22]; (2) слово «ідентичність» використовується, коли «маємо певну річ, яка володіє чеснотою бути собою, в той час як вона ще могла б не бути сама собою або ж уже не бути сама собою» [5, 24]. В обох випадках маємо справу з ідеєю відмінності, що невід'ємним чином входить до дискурсу ідентичності.
 35. Дослівно – «як нібито»: вислів, що набуває майже термінологічного значення у філософії І.Канта.
 36. Покладання як принципу певної фундаментальної дистинкції (а не одиничного концепту) узгоджується з трансцендентальною настановою.
 37. Цей вимір значення ідентичності лежить в основі закону тотожності.
 38. Хоча зарахування картезіанської філософії до трансцендентальної лінії є певною апроксимацією і вимагає історико-філософської обережності, все ж підстави для такого ходу надає інтерпретація Гусерлем Декартового спадку, в рамках якої саме Декартові приписується започаткування «трансцендентального мотиву».
 39. За браком часу ми не будемо торкатися теми картезіанського Бога як верховного гаранта ідентичності і *ego*, і світу. Зазначимо лише, що цей сюжет має серйозне значення для феноменологічного зсуву від егологічного дискурсу до філософії Іншого, з усіма наслідками, які цей зсув має для подальшого розвитку проблеми (само)ідентичності.
 40. Ми опускаємо тут питання щодо тлумачення ідентичності в практичній царині Кантової філософії, оскільки ця тема вимагає самостійного розгляду і при цьому не входить безпосередньо до проблематики даного дослідження.

41. Звернімо увагу: Гусерль, характеризуючи Декартів «поворот до суб'єктивності», наголошує, що філософія як мудрість є «особистою справою» того, хто філософує [3, 13] (що однак ніяк не нівелює універсалістського спрямування його феноменологічної системи), а також, визначаючи «трансцендентальний мотив», говорить, що «Я-сам» («*Ich-Selbst*») є назвою останнього джерела осмислення суб'єктом самого себе і його пізнавального життя – джерела, яке водночас є джерелом усіх утворень пізнання [4, 138].
42. Яка є визначальною її (свідомості) характеристикою: аж до ототожнення («свідомість-час»).
43. В цілому можна сказати, що значення (смысл) є місцем перетину істини і цінності, а отже парадигма значення здатна поєднати в собі обидва типи ідентичності. Втім, дана тема становить самостійний сюжет для дослідження.
44. Англійським еквівалентом терміна «тотожність» у цьому контексті виступає не *identity*, а *sameness*.
45. За словами вчителя Гусерля Ф.Брентано «Відповідність, мислима в досконалості, є ідентичністю» (Цит. за: [7, 382]). У контексті трансцендентально-феноменологічного (і тим більше деконструкційного) примату принципу відмінності ця теза дає підстави тлумачити ідентичність радше як гіперболічний мінімум відмінності, ніж як тяжіння до єдності.
46. Що, звичайно, входить у суперечність з «принципом принципів» феноменології, який говорить нам про необхідність безпосередньої даності феномена, але в цьому моменті оприявнюється *внутрішня* напруга феноменологічного дискурсу, яка не в останню чергу зумовлює можливість його деконструкції в деридианській критиці.
47. Об'єкт формується, «вимальовується» на підставі роботи трансцендентального розсуду з чуттєвими – зовнішніми – даними: відмінностями. Але рівною мірою в тому самому процесі відбувається і конституювання суб'єкта.
48. Одна з найвідоміших збірок деридианських текстів має назву «Маргінеси філософії» («*Marges de la philosophie*»). Кожна з праць, що входять до цієї збірки, в той чи інший спосіб ставить питання про філософську ідентичність.
49. Дериди розрізняє два модуси майбутнього: *futur* (майбутнє теперішнє) та *avenir* (прийдешнє, яке не вираховується на підставі теперішнього і відтак є однією з репрезентацій ідеї Іншого).
50. Зокрема, проблема полягає в тому, що ці питання, можливо, не є філософськими: *вже* не відносяться до філософії [6, 367]. У такий спосіб стає ще тіснішим стосунок таких запитів до «класичних» питань щодо суб'єктно-екзистенційної ідентичності, межі якої визначаються не в

останню чергу феноменами смертності та майбутнього: феноменами, що не цілком належать до власного екзистенційного простору людини, але водночас є для нього конститутивними.

51. Зокрема й питання власної філософської ідентичності, розглянутої нами вище як другий вимір проблематизації ідентичності у філософії Дериди.
52. Російському перекладу цієї назви: «Есть ли у философии свой язык», бракує точності, але втім він відображає загальний пафос сталого деридианського запитування про (само)ідентичність.

Ільїна А.В. Особливості тематизації проблеми ідентичності у трансцендентальній феноменології та в деконструкційній філософії.

У статті аналізуються способи тематизації поняття ідентичності в трансцендентальній філософії, репрезентованій концепціями Декарта, Канта, Гусерля і Дериди як найвизначальшими віхами трансцендентальної думки. Особливу увагу зосереджено на феноменологічно-деконструкційній лінії трансценденталізму. Дослідження загалом присвячено теоретичним засновкам проблеми ідентичності. При цьому демонструється, як на тережах деконструкційної філософії відбувається перекирвання теоретичних і практичних сюжетів, пов'язаних з питанням ідентичності, що цілком узгоджується із загальною для трансцендентальної настанови тенденцією до перекирвання теоретичного і практичного вимірів. Пропонується певна термінологічна уніфікація, що дає можливість розглядати поняття «тотожність» та «ідентичність» як єдиний концепт, тим самим позбавляючи дискурс ідентичності від штучної редукції. Зазначається, що на трансцендентальному ґрунті відбувається взаємопроникнення таких первинно розрізнених вимірів тематизації ідентичності, як ідентичність суб'єкта й ідентичність системи. Демонструється, що проблема ідентичності є сутнісно пов'язаною з ідеєю відмінності, примат якої, в свою чергу, є однією з визначальних ознак трансцендентального підходу. Розкриваються трансцендентальні «апорії ідентичності», що впливають з кореляції між ідентичністю та відмінністю: проблема ідеального повторення та принцип ітерабельності; статус трансцендентального суб'єкта як носія ідентичності і відтак гаранта трансцендентальної системи мислення, котра базується на принципі відмінності. Пропонується розрізнення двох вимірів значення й розуміння ідентичності, один з яких керується дискурсом істинності (пов'язаний з логічним порядком), а інший – дискурсом цінності (пов'язаний з екзистенційним порядком). Визначаються три основні напрями постановки проблеми ідентичності в деридианській філософії: проблема ідентичності системи західноєвропейської філософської традиції, проблема власної фі-

лософської ідентичності Дерида, а також питання його національно-культурної ідентичності. Взаємопов'язаність усіх трьох напрямів розглядається як такий досвід теоретико-практичного узагальнення, що може правити за взірць цілісного підходу до проблеми ідентичності. Стверджується актуальність такого підходу в ситуації культурно-філософського сьогодення, коли концепт ідентичності виявляється настільки ж трендовим, як і не-проясненим, і відтак потребує ретельної історико-філософської проробки.

Ключові слова: ідентичність, трансцендентальна філософія, феноменологія, деконструкція, відмінність, суб'єкт, повторення.

Ilyina A. Specifics of Thematization of the Problem of Identity in Transcendental Phenomenology and Philosophy of Deconstruction.

This article analyses the ways of thematization of the concept of identity in transcendental philosophy, represented by Descartes's, Kant's, Husserl's and Derrida's conceptions as the main marks of transcendental thought. A special attention is devoted to phenomenological-deconstructive line of transcendentalism. Generally the investigation is devoted to theoretical foundations of a problem of identity. The article demonstrates, how on the ground of deconstructive philosophy an overlapping of theoretical and practical topics connected with the question of identity takes place, which accords entirely with general for transcendental attitude tendency to overlapping of theoretical and practical fields. The author propose some terminological unification, which allows to regard ukrainian notions «тотожність» and «ідентичність» as one and the same concept saving an identity discourse of false reduction. It is noticed that on the transcendental ground a convergence between such initially diverse fields of thematization of identity as identity of subject and identity of system arises. The article shows that identity problem is essentially tied with the idea of difference. The primacy of the latter is in turn one of main characteristics of transcendental approach. The «transcendental aporias» are disclosed that result from correlation between identity and difference: the problem of ideal repetition and principle of iterability; status of transcendental subject as a bearer of identity and so guarantor of transcendental system of thinking, based on the principle of difference. The author introduces a distinction between two dimensions of meaning and understanding of identity, the first of which is guided by discourse of truth (associated with logical order) and the second – by discourse of value (associated with existential order). The investigation allows to identify three main directions of setting of an identity problem in Derridian philosophy: a problem of identity of system of Western philosophical tradition, a problem of Derrida's own philosophical identity, and also a question of his national and cultural identity. Interconnection of all this directions is considered as such ex-

perience of theoretical-practical generalization that can serve as example of integral approach to the identity problem. The article affirms actuality of such an approach in today cultural and philosophical situation, when the concept of identity turns out to be as popular as vague and therefore demands of careful historical-philosophical elaboration.

Key words: identity, transcendental philosophy, phenomenology, deconstruction, difference, subject, iteration.